

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Van de gastredactie

De academische blik op Olympia

Remijsen, S.

DOI

[10.5117/LAM2021.2.001.GAST](https://doi.org/10.5117/LAM2021.2.001.GAST)

Publication date

2021

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Remijsen, S. (2021). Van de gastredactie: De academische blik op Olympia. *Lampas*, 54(2), 178-193. <https://doi.org/10.5117/LAM2021.2.001.GAST>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Van de gastredactie

De academische blik op Olympia

Sofie Remijnsen

Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam

s.m.j.remijnsen@uva.nl

Niet elke toerist die door Griekenland reist, maakt een tussenstop in Olympia. De site ligt in het noordoostelijk deel van de Peloponnesos en een bezoek vereist dus een flinke omweg als men over de Isthmos de Peloponnesos binnenrijdt. Bovendien ligt Olympia op een redelijke afstand van andere grote publiekstrekkers. Maar tegenover deze relatieve rust op toeristisch vlak staat een opvallende academische drukte. Het heiligdom was een ontmoetingsplaats voor de Grieken, niet alleen voor atleten maar ook voor vaak veel interessanter bevonden beroemde auteurs en politieke grootheden. Wie geïnteresseerd is in het antieke Griekenland heeft daarom nooit om Olympia heen gekund.

In de inleiding op dit themanummer wil ik, zonder daarbij enige vorm van volledigheid na te streven, enkele algemene tendensen in het onderzoek naar Olympia, de Olympische Spelen en Griekse atletiek meer in het algemeen schetsen, vanaf de 19^e eeuw tot en met vandaag. Een aantal van deze ontwikkelingen zal ik in de laatste paragraaf illustreren aan de hand van een voorbeeld uit mijn eigen onderzoek, namelijk de discussie over het einde van de Olympische Spelen.

1 Ideeën over Olympia in de 19^e en 20^e eeuw

De eerste monografie over Olympia, door Boetticher, verscheen al in 1883, nog voor de resultaten van de grote Duitse opgravingen officieel bekend waren. Deze verschenen in de jaren 1890 in vijf dikke volumes. Een halve eeuw vroeger verscheen er al een monografie over de Olympische Spelen. Dit boek van Krause (1838), gebaseerd op bijzonder uitvoerig onderzoek van zowel literaire teksten als op dat moment bekende opschriften, was een van de belangrijkste bronnen van Gardiners veel breder verkrijgbare

Greek Athletic Sports and Festivals uit 1910, dat een enorme invloed op het hele vakgebied zou uitoefenen.

Deze en andere studies uit de 19^e en vroege 20^e eeuw legden een aantal tendensen in het onderzoek vast. Ze weerspiegelden, net als zo vele andere studies uit de 19^e eeuw, het geloof dat de interessantste periodes van de Griekse geschiedenis en cultuur haar opkomst in de archaische periode en haar verdere ontwikkeling in de klassieke periode waren – wat men toen nog zonder schroom ‘bloeitijd’ noemde. Alles wat daarna kwam, werd gezien als verval.¹ Boetticher toonde zich wel bewust van de rijke Romeinse vondsten uit Olympia, maar gaf aan dat het moeilijk was om hiervoor enthousiasme op te brengen:²

Aber thatsächlich beruht unser Interesse an Olympia doch in seiner hellenischen Zeit; die Jahrhunderte des Verfalles, welche der Mann der Wissenschaft zum Gegenstande seiner Forschung zu machen verpflichtet ist – dem blossen Liebhaber des Alterthums vermögen sie keine Neigung abzugewinnen; zu sehen, wie der einst blühende Baum langsam hinstirbt, wie ihm ein Ast nach dem anderen abgehauen wird, das ist kein erfreulicher Anblick.

Eenzelfde waardeoordeel zien we bij de archeologen: om zicht te krijgen op het klassieke Olympia werd het laatantieke fort op de site energiek afgebroken tijdens de eerste grote Duitse expeditie. De Romeinse reisgids van Pausanias werd ontleed als een bron van informatie voor een veel verder verleden. Gert Jan van Wijngaarden beschrijft verder in dit nummer deze wat eenzijdige blik van de vroege opgravingen in meer detail.

Naast deze kenmerkende voorkeur voor de ontstaansperiode en klassieke tijd kan men duidelijk twee richtingen in het verdere onderzoek uit de eerste helft van de 20^e eeuw onderscheiden. Met uitzondering van boeken die voor een breder publiek geschreven werden – een genre dat vooral in Olympische jaren opduikt, een patroon dat dit nummer alleen maar bevestigt – zijn de meeste academische studies van Olympia ofwel archeologisch, en amper in de Spelen geïnteresseerd, ofwel sport-historisch, en juist exclusief in de Spelen geïnteresseerd. In een reeks zoals *Olympische Forschungen* (ondertussen 34 banden),

1 Weiler (1985-1986) geeft een goed overzicht van de belangrijkste auteurs op het gebied van de antieke sport, en de manier waarop zij de bloeitijd en het verval van de Spelen dateerden en verklaarden.

2 Boetticher (1883: 385). Krause (1838: 202-235) was in dit opzicht zijn tijd ver vooruit: zo verzamelde hij zorgvuldig alle toen bekende bronnen voor lokale Olympische Spelen, waarvan de meeste uit Klein-Azië in de Keizertijd stammen.

waarin resultaten van de opgravingen door het Duitse Archeologische Instituut (DAI) worden gepubliceerd, gaat het over artefacten en gebouwen uit Olympia, waarbij vragen over de Spelen haast nooit aan de orde komen. In studies van de Olympische Spelen ziet men tot ver in de 20^e eeuw een voorkeur voor technische aspecten, terwijl er minder aandacht was voor de sociale context waarin sport plaatsvond.³ Dit leidde soms tot veralgemeniseringen, waarbij aspecten van de beter geattesteerde latere eeuwen ten onrechte op vroegere periodes geprojecteerd werden. Daarnaast maakte het gebrek aan interesse voor de sociale context het moeilijk om publicaties uit de sportgeschiedenis aan bredere fenomenen uit de Oudheid te koppelen, en op deze manier hun relevantie voor het bredere vakgebied aan te tonen.

De sporthistorische studies werden ook op andere manieren door de mentaliteit van de 19^e en vroege 20^e eeuw gekleurd. Het bekendste voorbeeld hiervan is de invloed van het amateurisme, het idee dat sport zou uitgeoefend moeten worden puur voor de sport, en dus niet uit geldgewin. Een moderne amateuratleet was iemand die nooit voor geld aan een wedstrijd deelnam. Dit ideaal raakte vooral op het eind van de 19^e eeuw in opmars in Groot-Brittannië, waar de lokale gentlemen liever niet in competitie gingen met sporters uit de arbeidersklasse, om een beschamend verlies tegen een dergelijke tegenpartij te vermijden. Het ideaal werd echter ook terugprojecteerd op het archaische en klassieke Griekenland. Hierdoor ging men de opkomst van professionele atleten op het eind van deze periode zien als een symptoom van verval.⁴ Het aldus verkregen beeld van de Oudheid werd dan weer gebruikt om de moderne ideologie van het amateurisme met historische argumenten te onderbouwen. Omdat de enthousiastelingen van het amateurisme zich ook actief inzetten voor de opkomende Olympische beweging, raakte het amateurisme ingebed in het moderne Olympische reglement. Avery Brundage, IOC-voorzitter van 1952 tot 1972, schreef in 1948 als ondervoorzitter nog ter legitimering van de moderne regels: 'The ancient Olympic games ... were strictly amateur ... and for many centuries, as long as they continued amateur, they grew in importance and significance.'⁵ Hij

3 Zie voor deze observatie ook König (2005a: 149) en Christesen en Kyle (2014: 3).

4 John Mahaffy was in 1879 een van de eersten die Griekse spelen expliciet omschreef als 'amateur performances' en hen tegen de latere prijsskampen voor professionele atleten (zowel later in de Oudheid als in zijn eigen tijd) afzette, cf. Mahaffy (1879: 75). Voor een studie van de wederzijdse beïnvloeding van het ideaal van het amateurisme en de studie van de Griekse atletiek, zie Young (1984: part one).

5 Uit het hoofdstukje 'Why the Olympic games' in het *Report to the United States Olympic Committee: Games of the XIVth Olympiad: London, England, 1948*, 21-26, citaat overgenomen uit Young (1984: 86).

was de laatste voorzitter die strikt aan deze regels vasthield en op grond hiervan getalenteerde atleten uitsloot.

Daarnaast beïnvloedde ook het nationalisme de studie van de antieke sport. Bij Krause vindt men het idee dat de Griekse nationaliteit een voorwaarde was voor deelname aan de Olympische Spelen.⁶ Dit bleef men de hele 20^e eeuw beschouwen als een basisfeit: deelnemers aan de Spelen moesten allemaal man, vrij en Griek zijn. Omdat het anachronisme van een ‘Griekse nationaliteit’ wel snel duidelijk werd, werd ‘Griek-zijn’ al snel vertaald als ‘het beschikken over het burgerschap van een Griekse polis’. Dit lost echter het probleem niet op. Men veronderstelt hierbij immers nog steeds dat er in Olympia een consensus bestond over welke steden al dan niet Grieks waren. Dit was echter een heikele vraag waarover in elke fase van de Oudheid onenigheid bestond. Desalniettemin leest men in een veel geciteerd artikel uit 1996 nog steeds over de antieke Olympische Spelen dat ‘unlike the modern Olympic games these festivals were *national* and officially excluded all non-Greek athletes.’⁷ Net als in het geval van amateurisme ziet men ook een zekere wisselwerking met de moderne realiteit. De jonge natie Griekenland organiseerde tussen 1859 en 1875 verschillende malen nationale Olympische Spelen om hun nieuwe status met verwijzing naar het antieke verleden te onderbouwen.⁸

2 Nieuwe perspectieven sinds de late 20^e eeuw

Vooraf vanaf de jaren 1970 ziet men een duidelijke kentering in het onderzoek: de interesse wordt ruimer op chronologisch, geografisch en thematisch vlak. De toenemende interesse voor de postklassieke periode en voor steden buiten het Griekse schiereiland was natuurlijk al enige tijd onvermijdelijk door de grote aantallen opschriften en sites met sportinfrastructuur die ondertussen in het Middellandse Zeegebied ontdekt waren. Toen Olympia op het einde van de 19^e eeuw werd opgegraven, was dit een van de eerste centra van de antieke sport die grondig bestudeerd werden. In de loop van de 20^e eeuw werden steeds meer kleinere centra opgegraven, in het bijzonder in het archeologisch erg rijke Klein-Azië; daarbij kwam een reeks hellenistische en Romeinse stadia en gymnasia aan het licht, en een veelheid van nieuwe ere-opschriften voor atleten uit diezelfde periode.

6 Krause (1838: 51-52). Hij spreekt onder andere over ‘die hellenische Nationalität’.

7 Crowther (1996: 38) (mijn cursivering, S.R.).

8 Young (1996).

Deze raakten veelal lang voor de jaren 1980 bekend, maar bleven in eerste instantie een specialisme van de kenners van deze gebouwtypen en van de Griekse epigrafie en beïnvloedden slechts met vertraging ook de algemene ideeën over de sportgeschiedenis of de rol van Olympia.

Als sleutelmoment kan het grote epigrafiecongres van Athene in 1982 beschouwd worden, toen Louis Robert, de *doyen* van het vakgebied én kenner bij uitstek van het Klein-Aziatische materiaal, zijn openingsspeech wijdde aan de spelen in de hellenistische en Romeinse tijd. Hij brak definitief met het 19e-eeuwse paradigma van bloei in de laat-archaische en klassieke periode en aansluitend verval, en hij sprak vol vuur over een ‘agonistische explosie’ in de hellenistische en vooral Romeinse periode, een uitdrukking die nog steeds vaak geciteerd wordt.⁹

Voor de Romeinse Keizertijd is sindsdien het brandpunt van nieuw onderzoek geworden. Omdat de epigrafie de drijvende factor achter deze verschuiving is geweest, zien we dat men zich in eerste instantie vooral concentreerde op de periode waarin de *epigraphic habit* (de algemene patronen in de productie van opschriften) een hoogtepunt kende: de 1^e eeuw n.Chr. tot en met het midden van de 3^e eeuw n.Chr. Deze periode stond duidelijk het meest in de belangstelling bij het onderzoek naar Olympia. Hoewel het epigrafische materiaal al grotendeels sinds 1896 gepubliceerd was,¹⁰ zijn de opschriften uit de Keizertijd pas recent grondig geanalyseerd. Met behulp van een nauwkeurige prosopografische analyse van alle personen in deze teksten kon Sophia Zoumbaki bijvoorbeeld de relatie tussen het heiligdom Olympia en de besturende polis Elis in deze periode beter in kaart brengen.¹¹ Onno van Nijf geeft ons in dit themanummer een algemeen overzicht van het Olympia van de Keizertijd, waarbij hij in het bijzonder haar geografische invloedssfeer en symboolfunctie in deze periode in kaart brengt. Ook vanuit filologische hoek is er in de laatste decennia toenemende interesse voor de Romeinse literaire bronnen over Olympia en over sport. Schrijvers zoals Pausanias en Philostratus werden al lang intensief ingezet, maar worden nu pas ten volle geapprecieerd als producten van hun eigen tijd. Zo publiceerde Jason König in 2005 een monografie waarin hij onderzoekt hoe auteurs uit de tweede sofistiek sport, atleten en Olympia voor hun eigen literaire doelstellingen inzetten. Een gelijkaardige verschuiving naar de Keizertijd zien we in de archeologie. Van 1990 tot 2005 maakten de opgravingen in Olympia deel uit van het project *Olympia während der römischen Kaiserzeit*

9 Robert (1984: 38).

10 Dittenberger (1896).

11 Zoumbaki (2001).

und der Spätantike geleid door Ulrich Sinn, waarbij onder andere Romeinse thermen en een luxueus gastenverblijf (zie afbeelding 1) onderzocht werden.¹²

In de laatste tien jaar is er ook toenemende aandacht voor de eeuwen voor en na de (vroeg) Keizertijd, namelijk de hellenistische periode en de Late Oudheid. Daarnaast is de aandacht voor de archaische en klassieke periode nooit verdwenen. Vooral over de vroeg-archaische periode is men tot sterk gewijzigde inzichten gekomen. De algemeen bekende datum voor het begin van de Spelen, 776 v.Chr., is hierdoor onder vuur komen liggen. Deze datum is gebaseerd op een antieke lijst met namen van alle Olympische stadionwinnaars vanaf 776 v.Chr. Archeologisch is er echter erg weinig bewijsmateriaal dat er al vanaf 776 v.Chr. Spelen van enige omvang zouden zijn geweest. De eerste versie van Olympionikenlijst werd rond 400 v.Chr. samengesteld door de sofist Hippias van Elis. Paul Christesen heeft aangetoond dat de bronnen die Hippias gebruikte voor zijn reconstructie onbetrouwbaar zijn voor data vroeger dan de 6^e eeuw v.Chr.¹³ Hippias' werk, dat de lijst veel verder terugvoerde dan de bronnen toelieten, beantwoordde aan bestaande politieke motivaties om de Spelen van Olympia zo oud, en dus zo prestigieus, mogelijk te maken.¹⁴ In de bijdrage van Irene de Jong lezen we hoe ook Pindarus al eerder op zijn eigen manier de Olympische Spelen een zo oud mogelijk verleden toedichtte. Vladimir Stissi geeft in dit nummer een inleiding over enkele recente inzichten over het vroegste Olympia uit recent archeologisch onderzoek.

De aandacht voor de band tussen politiek en de Spelen in het voorbeeld van de Olympionikenlijst is ook een goed voorbeeld van de thematische verbreding in de studie van Olympia en van de antieke sportwereld. Sinds de jaren 70 wordt meer en meer onderzocht wat sport betekende voor de gemeenschappen die hieraan deelnamen. Vooral het verband met politieke thema's heeft veel aandacht gekregen. Voor de archaische en klassieke periode onderzoekt men bijvoorbeeld hoe *poleis* zich in de Griekse wereld profileerden door een opvallende aanwezigheid in Olympia, bijvoorbeeld door de oprichting van een monument, atletische successen of met de hulp van auteurs zoals Pindarus; ook wordt onderzocht of sport al dan niet

12 Regelmatige opgravingsverslagen verschenen in het tijdschrift *Nikephoros* vanaf 1992. Zie daarnaast Kyrieleis (2003). De laatantieke periode werd vooral bestudeerd door teamlid Thomas Völling. Hij stierf echter voortijdig; Völling (2018) werd tien jaar na zijn dood op basis van notities gepubliceerd, zonder nieuwere inzichten mee te nemen.

13 Christesen (2007: 159).

14 Het bewijzen van de status van Elis en langdurige controle over de Spelen past onder andere in de context van een conflict met Sparta over Elis' invloedsgedebied op de Peloponnesos, cf. Christesen (2007: 51-57).

diende als middel tot democratisering.¹⁵ Voor de hellenistische periode kijkt men naar de Spelen als instrument in de hellenistische diplomatie en koninklijke propaganda en naar atletiek als identiteitsmarker van Griekse migranten en acculturatiemiddel van de lokale bevolking van de nieuwe koninkrijken.¹⁶ Studies die op de Keizertijd focussen kijken vooral naar de rol van competitieve sport in de opvoeding van toekomstige burgers of hoe men spelen ter ere van keizers gebruikte om in Griekse termen de hegemoniale positie van Rome uit te drukken.¹⁷ Door sport veel bewuster in haar sociale context te bestuderen is de geschiedenis van de sport veel beter geïntegreerd geraakt in de algemene geschiedenis, en is de relevantie van dit thema voor andere onderwerpen veel duidelijker geworden.

Daarnaast zijn door dit nieuwe perspectief ook vastgeroeste 19^e-eeuwse ideeën ontmaskerd geraakt. Het grote debat van de jaren 80 was dat van het amateurisme. Terwijl IOC-voorzitter Juan Antonio Samarach (1980-2001) steeds meer professionele atleten toeliet op de moderne Olympische Spelen en de laatste regels omtrent amateurisme afschafte in 1992, gingen onder wetenschappers ook steeds luidere stemmen op om tekenen van professionaliteit in de antieke Griekse sport serieus te nemen, en niet langer negatief te duiden. Een sleutelpublicatie was Young's *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics* uit 1984. Hierin legt hij zeer duidelijk het verband tussen het moderne ideaal en de traditionele wetenschappelijke visie op de Olympische Spelen bloot. Zijn argument dat de Griekse sport al zeer vroeg arme, professionele atleten kende wordt echter over het algemeen als te extreem gezien. De Nederlandse sporthistoricus Harry Pleket had al tien jaar daarvoor de blijvende dominantie van de elite doorheen de tijd overtuigend aangeduid, maar eveneens laten zien dat deze elite van in het begin geen probleem had met prijzengeld of andere wereldse blijken van waardering. Dit beschouwden ze niet als loon, maar als uiting van eer.¹⁸ Ideeën over de Olympische Spelen als 'nationaal' Grieks fenomeen zijn ondertussen eveneens sterk genuanceerd onder invloed van moderne ideeën over identiteit en studies van de rol van atletiek in pas gehelleniseerde

15 Meer algemeen: Nielsen (2007). Morgan (2015) is een mooi voorbeeld van een boek dat zowel de Pindarische oden als het gebruik van atletiek contextualiseert als onderdeel van het politiek-cultureel programma van de tiran. Christesen (2012) en Pritchard (2013) stellen elk hun (behoorlijk verschillende) visies op de band tussen atletiek en democratie voor.

16 Bijvoorbeeld Mann, Remijsen en Scharff (2016), Scharff (2019) en de deelprojecten van het lopende Groningse project *Connecting the Greeks*: <https://connectingthegreeks.com/>.

17 De Nederlandse historicus Onno van Nijf heeft zeer veel bijgedragen op dit domein, zie bijvoorbeeld Van Nijf (2001; 2004). Zie verder onder meer Wallner (1997); Wiemer (2011).

18 Pleket (1974).

regio's. Olympia was een plaats die mensen van over de hele Griekse wereld met elkaar verbond en verschillen met andere culturen onderlijnde, maar de constante herdefiniëring van Grieksheid was een flexibel en kneedbaar proces; Olympia was geen plaats waar mensen op grond van etniciteit uitgesloten werden.¹⁹

De bredere lens waarmee tegenwoordig gekeken wordt maakt het makkelijker om Olympia en de Olympische Spelen in hun historische context te plaatsen. Olympia en haar Spelen waren de symbolische nummer één van het antieke sportcircuit, maar ze waren niet uniek. Honderden gelijkaardige spelen vonden plaats in het hele Middellandse Zeegebied en deze maakten allemaal deel uit van een groot circuit, en van een gedeelde politieke cultuur waarin spelen belangrijk waren voor de status van steden, en sportopvoeding belangrijk was als gedeelde basis van een competitieve elitecultuur. Ontwikkelingen in Olympia kunnen dus niet zonder deze brede context begrepen worden.

3 Case study: een nieuw einde voor Olympia

Lange tijd werd ervan uitgegaan dat Olympia en de Olympische Spelen al op het einde van de klassieke periode in verval geraakten. Dit werd verklaard door het verlies van de idealen van de elitaire amateuratleten. Tegen het einde van de klassieke periode, zo meenden de onderzoekers, begon het er brutaler aan toe te gaan: in toenemende mate namen beroepsatleten uit winstbejag deel aan de Spelen, en ze schroomden niet om zich met behulp van illegale praktijken van de overwinning te verzekeren. In de didactische rubriek van dit themanummer leest u meer over de vormen van valsspelen die antieke atleten konden toepassen. Ondanks dit veronderstelde vroege verval vond het uiteindelijke einde van de Olympische Spelen pas in de Late Oudheid plaats. Op het einde van de 3^e eeuw n.Chr. zouden de Spelen niet meer veel hebben voorgesteld, en nog slechts onregelmatig hebben plaatsgevonden. Een vaak vermelde factor voor deze tweede fase van verval zou een inval van de Herulen geweest zijn, een aan de Goten verwante stam die in 267 n.Chr. plunderend door Griekenland trok. De doodsteek voor de Spelen zou uit keizerlijke hoek gekomen zijn. De christelijke keizer Theodosius zou de Spelen bij wet verboden hebben als deel van zijn anti-heidense politiek, zo stelt nog steeds menig handboek Oude Geschiedenis. Welke Theodosius dit deed, bleef onderwerp van discussie. De meest aangevoerde keizer is

¹⁹ Stavrianopoulou (2013); Nielsen (2014: 136); Remijnsen (2019).

Theodosius I. Zijn beroemdste anti-heidense wetten stammen uit de jaren 391-392 n.Chr., maar 393 en 394 worden ook wel eens als einddatum voor de Spelen aangehaald. Daarnaast werd ook geregeld beweerd dat het einde pas definitief werd na een ban door Theodosius II in het jaar 426 n.Chr.²⁰

Sinds de jaren 80 is er, zoals we hierboven gezien hebben, een toenemende aandacht voor de blijvende vitaliteit van de Griekse atletiek in de Romeinse periode. Samen met het groeiende bewustzijn dat antieke atleten geen amateurs in de moderne zin van het woord waren, zorgde dit ervoor dat het idee van een eeuwenlang proces van verval niet langer verdedigd kon worden. Dit proces moest dus puur een ontwikkeling in de Late Oudheid geweest zijn. Ondertussen waren er ook over de Late Oudheid nieuwe ideeën ontwikkeld, waarbij het concept van ‘verval’ in toenemende mate beschouwd werd als onbruikbaar, omwille van de onvermijdelijke waardeoordelen die een dergelijk concept met zich meebrengt. ‘Transformatie’ is sindsdien het sleutelwoord, maar dit is voor vragen over het werkelijk verdwijnen van een fenomeen vaak minder bruikbaar.

Archeologische inzichten uit de jaren 90 toonden aan dat de vitaliteit van Olympia zelfs tot na de vermeende Heruleninval voortduurde. De grote bouwactiviteit in de eerste eeuwen n.Chr. laat zien dat Olympia nog tot ver in de Romeinse tijd actief gebruikt werd. In een monumentaal gastenverblijf (zie afbeelding 1) dat ook in de 4^e eeuw nog dienstdeed is bovendien een bronzen plaat ontdekt met de namen van heel wat tot dan toe onbekende Olympische winnaars uit de 4^e eeuw. Deze ontdekking maakte finaal komaf met het idee dat de Spelen vanaf de late 3^e eeuw slechts onregelmatig plaats zouden hebben gevonden.²¹ De sporen van vernielingen, die vroeger aan een inval van de Herulen toegeschreven waren, bleken daarnaast veroorzaakt door een aardbeving omstreeks 300 n.Chr. Niet alle schade werd hersteld, maar restauraties aan de atletische faciliteiten en de Zeus-tempel maken wel duidelijk dat het heiligdom hierna weer bruikbaar gemaakt werd. Materiaal van gebouwen die niet hersteld werden, en in sommige gevallen al langer in onbruik waren, kwam terecht in een groot fort dat om de Zeus-tempel en een deel van het heiligdom heen gebouwd werd. Door het gebrek aan precieze aanwijzingen voor de datering van dit impressionante bouwwerk is er veel discussie over wanneer dit fort gebouwd werd. Het feit dat alle gebouwen die belangrijk waren voor de Spelen (inclusief de tempels van Zeus en Hera, de palaistra en het gymnasium, bad- en gastenhuizen en de

²⁰ Voor een *status quaestionis*, zie Weiler (1985-1986).

²¹ Voorlopige editie in Ebert (1997). Zie hierover ook Remijsen (2015: 44-47) en de bijdrage van Van Nijf (2021) elders in dit themanummer.

Afbeelding 1. Het Zuid-West-gebouw in Olympia: een groot gebouw uit de Keizertijd met drie grote zalen en kleinere ruimten, dat door atleten als gastenverblijf en trainingsfaciliteit gebruikt zou zijn. Foto: Sofie Remijnsen.

fontein) niet als bronnen van bouw materiaal gebruikt werden, hoewel ze in sommige gevallen dicht bij het fort lagen dan gebouwen waaruit wel materiaal herbruikt werd, maakt een datering rond 300 n.Chr. de meest logische optie. Toen werden de Spelen immers nog gehouden, stond het Olympische heiligdom van Zeus nog vol kostbaarheden, en groeide de noodzaak tot bescherming tegenover invallende stammen.²²

Doordat de belangrijkste voorheen voorgestelde oorzaken van verval ondertussen allemaal onwaarschijnlijk zijn gebleken, komt de hele verantwoordelijkheid voor het einde van de Spelen bij de beide keizers Theodosius te liggen. Het idee dat een lid van de Theodosiaanse dynastie de Spelen officieel zouden hebben afgeschaft is gebaseerd op een combinatie van twee korte passages uit de Byzantijnse tijd in combinatie met laatantieke wetteksten. Sinds het begin van het nieuwe millennium is echter ook hier kritisch naar gekeken. De Byzantijnse bronnen zijn de geschiedschrijver Kedrenos (11^e eeuw) en een moeilijk precies te dateren scholion in een Byzantijns manuscript. Kedrenos beweert dat de Olympische Spelen aan hun eind kwamen in de regering van Theodosius I, de scholiast zegt dat dit gebeurde

²² Argumentatie uitgewerkt in Remijnsen (2015: 40-41).

ten tijde van Theodosius II.²³ Geen van beide passages suggereert dat de keizer een actieve rol in dit proces had. De hiermee in verband gebrachte wetteksten impliceren wel een actieve rol van de keizer, maar deze zeggan dan weer niets over festivals of spelen in het bijzonder, wat het verband erg zwak maakt. De wetten van 391 en 392 zijn gericht tegen heidense offerplechtigheden en de toegang tot tempels.²⁴ Het is echter waarschijnlijk dat de grote publieke dieroffers, die festivals zoals de Olympische Spelen vroeger gekenmerkt hadden, al decennialang niet meer plaatsvonden bij grote spelen. Al in de jaren 340 verboden keizers dit soort offers, en dit was een van de manieren waarop de atletieksporten ook voor christelijke sponsors en deelnemers aanvaardbaar werden gemaakt.²⁵ Christelijke bezwaren tegen dergelijke offers, die wel bekend zijn uit de 3^e eeuw, kennen we daarom niet uit de latere 4^e eeuw. Bovendien past het bannen van spelen niet in de algemene keizerlijke politiek van deze tijd: andere laatantieke wetten laten spelen expliciet toe, omdat deze bijdroegen aan het geluk van de bevolking. Over het algemeen lijken de keizers in wetten die expliciet over spelen gaan vooral geïnteresseerd in de succesvolle financiering hiervan.²⁶

De Italiaanse onderzoekster Fagnoli heeft opgemerkt dat Kedrenos in de sectie van zijn werk waaruit de passage over Olympia stamt bronnen over de tijd van Theodosius II vermengt met bronnen over Theodosius I.²⁷ Dit maakt het mogelijk om Kedrenos met het scholion in overeenstemming te brengen, en het einde van de Spelen onder Theodosius II te dateren. Er is echter ook een probleem met de ban door Theodosius II, die vaak erg precies op 13 november 426 gedateerd wordt: hier worden voetnoten met een exacte referentie naar de wetteksten namelijk krampachtig vermeden.²⁸ De reden hierachter is dat Theodosius op deze dag helemaal geen aan ons bekende wet uitgevaardigd heeft. De enige anti-heidense wet uit de maand november

23 Kedrenos, *Compendium Historiarum (Patrologia Graeca 121)* 573; *Scholia in Lucianum* 41.9.9-11; 41-16.

24 *Codex Theodosianus* 16.10.10-12.

25 Zie bijvoorbeeld *Codex Theodosianus* 16.10.2 uit 341 n.Chr. De identificatie van christelijke atleten is lastig, omdat we vaak weinig meer van atleten weten dan hun naam, sportdiscipline en moederstad. Een van de grootste kampioenen van de late 4^e eeuw droeg de typisch christelijke naam Johannes (*CIL VI* 10153), wat suggereert dat minstens zijn ouders christelijk waren. Christelijke sponsors zijn wel met zekerheid geattesteerd (bijvoorbeeld *IK Ephesos* 447). Cf. Remijsen (2015: 191). Voor de afkortingen van epigrafische edities, zie Van Nijf (2021).

26 Bijvoorbeeld *Codex Theodosianus* 15.7.3. Weiler (2004) is een van de eerste analyses waarbij de zogenaamde ban onder Theodosius I in de context van zijn bredere politiek geplaatst wordt. Algemener: Remijsen (2015: 198-217).

27 Fagnoli (2003: 123-129).

28 Het recentste voorbeeld hiervan is Völling (2018: 5). Zie hierover noot 12.

is *Codex Theodosianum* 16.10.25, van 14 november 435. De oorsprong van de datering van het einde van de Olympische Spelen in het jaar 426 is een heuse puzzel. De vroegste bron hiervoor is Adler, een van de archeologen tijdens de eerste grote Duitse opgravingen van Olympia aan het eind van de 19^e eeuw.²⁹ Het is niet helemaal duidelijk waar hij dit vandaan haalde – hij geeft geen bronvermelding – maar men kan wel vaststellen dat hij, of zijn bron, nog geen beroep kon doen op de kritische editie van de *Codex Theodosianus* door Theodor Mommsen en Paul Meyer, die pas in 1905 uitkwam. In plaats daarvan moest men in de 19^e eeuw nog een beroep doen op de editie van Godefroy uit 1736, waarin de voorheen genoemde wet uit 435 inderdaad nog in 426 gedateerd wordt. Dat geen van de latere auteurs die de afschaffing van de Spelen in 426 vermeldden schijnbaar de moeite had genomen de wettekst even na te kijken in de nieuwste wetenschappelijke editie toont meteen hoe weinig interessant men het vraagstuk naar het einde van de Spelen lange tijd vond.

Als geen van de voorheen gegeven verklaringen standhoudt onder gedetailleerd onderzoek, hoe kan men het einde van de Spelen dan verklaren? Want dat ze uiteindelijk verdwenen staat vast. In de recentste laag van de renbaan in Olympia werden verschillende munten en kleinoden uit de 5^e eeuw n.Chr. gevonden. Dit is wel eens geïdentificeerd als bewijs dat zelfs in die periode nog actief gebruikt werd van het stadion *als* stadion.³⁰ Karwiese geeft echter een overtuigender verklaring voor het stadion van Efeze, waar in de jaren 420 ook een laag rijk aan munten en keramiek ontstond op de renbaan.³¹ Deze plotse opstapeling van kleine vondsten markeert het einde van het onderhoud van de renbaan, die tot dan voor elke wedstrijd vrijgemaakt werd van voorwerpen en onkruid. Zonder onderhoud kon een stadion nog wel gebruikt worden, maar niet als renbaan. Voor beide stadia kan het einde van de Spelen archeologisch dus gedateerd worden in de regeringstijd van Theodosius II. De site van Olympia bleef daarna nog enige tijd in gebruik als vroeg-Byzantijns dorp. Meer hierover volgt in de bijdrage van Gert Jan van Wijngaarden.

De vergelijking met Efeze toont meteen de weg uit deze impasse. Als de explosie van studies over sport in de Romeinse tijd iets getoond heeft, dan is het wel dat de Olympische Spelen niet op zichzelf stonden: alleen maar naar Olympia kijken is dus weinig vruchtbaar. Olympia was een belangrijke halte in een circuit van enkele honderden spelen dat de topatleten van de

²⁹ Adler *et al.* (1897: 94).

³⁰ Sinn (2004: 32).

³¹ Karwiese (1994: 21).

Keizertijd – die zich tijdens de gemiddeld tien jaar van hun sportcarrière met weinig anders bezighielden – in de loop van vier jaar afreisden. Rond 400 n.Chr. waren al grote delen van dit circuit afgebrokkeld: eerst verdwenen de spelen in de kleine steden, die door de versterkte overheidscontrole op en inbeslagname van de stadskas het geld voor deze dure festivals niet meer konden opbrengen. Al in de jaren 360 en 370 ziet men dat zelfs steden die belangrijke spelen organiseerden af en toe contact moesten opnemen met het keizerlijk hof voor steun. Spelen in provinciehoofdsteden (zoals Efeze) zaten financieel vaak in een betere positie, omdat zij meer kapitaal en steun van de stadhouders aantrokken. Maar voor de atleten was een uitgedund circuit natuurlijk minder interessant. Doorreizen van de ene wedstrijd naar de andere zat er niet meer in.³² Ook andere factoren maakten een atletenbestaan steeds minder aantrekkelijk. Een daarvan was dat de traditionele competitiegeest steeds minder centraal kwam te staan in de politieke cultuur, enerzijds door de financiële druk op de groep van lokale bestuurders en anderzijds door de opkomst van meer christelijke waarden zoals bescheidenheid.³³ De traditionele competitiegeest was een belangrijke factor geweest in de centrale rol van sport in de opvoeding van de toekomstige burgers. Vanaf de 4^e eeuw kwam de jeugd steeds minder in contact met deze traditionele disciplines, gekenmerkt door individualiteit en competitiviteit.³⁴ Steeds minder stroomden daardoor door naar de top. In het begin van de 5^e eeuw was er dus nog maar een beperkte groep atleten en een beperkt aantal wedstrijden, die bovendien kampten met een gebrek aan structurele financiering. In de regering van Theodosius II zakte het overgebleven circuit als een kaartenhuisje in elkaar; de Olympische Spelen konden niet zonder de andere spelen bestaan.

Het einde van de Spelen in Olympia betekende overigens nog niet het einde van alle antieke Olympische Spelen. In Antiochië in Syrië werden sinds het begin van de 3^e eeuw n.Chr. lokale Olympische Spelen gehouden, die daar erg populair waren. De grootstad Antiochië was, anders dan het afgelegen Olympia, niet afhankelijk van topatleten die van ver kwamen om de wedstrijd te kunnen houden. Deze Olympische Spelen werden nog tot in het begin van de 6^e eeuw n.Chr. gehouden. De lokale bisschop stelde in

32 Remijsen (2015: deel I passim, samenvattend 164-167).

33 Zie bijvoorbeeld Augustinus, *Confessiones* 1.10: hij bekent zijn liefde om wedstrijden te winnen als jeugdzonde.

34 Zie Wiemer (2011: 515-518) voor de functie van de ephebie in de Romeinse tijd. De laatste bronnen voor de ephebie, een stedelijk georganiseerd opleidingsprogramma in het gymnasium voor toekomstige burgers, dateren uit de vroege 4^e eeuw n.Chr. De laatste is *P.Ant.* I 31 uit 347. *Private trainers* blijven nog langer bestaan. Cf. Remijsen (2015: 259-265).

een reeks preken uit 516 hun populariteit nog aan de kaak.³⁵ In 524 werd als reactie op rellen in de stad alle entertainment tijdelijk door keizer Justinus verboden, waardoor de Spelen niet door konden gaan.³⁶ We weten niet hoe lang dit verbod officieel standhield – afgaande op precedentes wellicht niet eens een heel jaar. Een enorme aardbeving veroorzaakte in 526 echter zulke grote schade in de stad dat een herintroductie van de dure Spelen in 528 nooit plaatsvond.³⁷ Kroniekschrijvers bleven ook hierna nog een tijd lang Olympiaden tellen, maar aan het fenomeen van de Olympische Spelen zelf was hiermee een einde gekomen.

Bibliografie

- Adler, F. (ed.). 1897. *Topographie und Geschichte von Olympia* (Olympia: die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung 2), Berlijn.
- Boetticher, A. 1883. *Olympia. Das Fest und seine Stätte*, Berlijn.
- Christesen, P. 2007. *Olympic Victor Lists and Ancient Greek History*, Cambridge.
- Christesen, P. 2012. *Sport and Democracy in the Ancient and Modern Worlds*, Cambridge.
- Christesen, P. en D.G. Kyle. 2014. *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*, Chicester.
- Christesen, P. en D.G. Kyle 2014. 'General Introduction', in P. Christesen en D.G. Kyle (eds), 1-15.
- Crowther, N.B. 1996. 'Athlete and State. Qualifying for the Olympic Games in Ancient Greece', *Journal of Sport History* 23, 34-43.
- Dittenberger, W. 1896. *Die Inschriften von Olympia* (Olympia: die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung 5), Berlijn.
- Ebert, J. 1997. 'Zur neuen Bronzeplatte mit Siegerinschriften aus Olympia (Inv. 1148)', *Nikephoros* 10, 217-233.
- Fagnoli, I. 2003. 'Sulla "caduta senza rumore" delle Olimpiadi classiche', *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 50, 119-154.
- Gardiner, E.N. 1910. *Greek Athletic Sports and Festivals*, Londen.
- König, J. 2005a. 'Olympics for the Twenty-First Century', *Journal of Hellenic Studies* 125, 149-153.
- König, J. 2005b. *Athletics and Literature in the Roman Empire*, Cambridge.

35 Severus van Antiochië (*Patrologia Orientalis* 25), *Homilieën* 91, 94 en 95 (in het Syrisch).

36 Johannes Malalas 17.12-13.

37 Zie Remijzen (in druk) voor een uitgebreidere discussie van deze Spelen.

- Krause, J.H. 1838. *Olympia oder Darstellung der großen olympischen Spiele und der damit verbundenen Festlichkeiten*, Wenen.
- Karwiese, S. 1994. 'Ephesos: Stadion', *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 63, *Appendix Grabungen 1993*, 21-24.
- Kyrieleis, H. 2003. *XII. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia. 1982 bis 1999*, Berlijn en New York.
- Mahaffy, J. 1879. 'Old Greek Athletics', *Macmillan's Magazine* 36, 61-69.
- Mann, C., S. Remijsen en S. Scharff 2016. *Athletics in the Hellenistic World*, Stuttgart.
- Morgan, K. A. 2015. *Pindar and the Construction of Syracusan Monarchy in the Fifth Century B.C.*, Oxford en New York.
- Nielsen, T. H. 2007. *Olympia and the Classical Hellenic City-state Culture* (Historisk-filosofiske Meddelelser 96), Kopenhagen.
- Nielsen, T.H. 2014. 'Panhellenic Athletics at Olympia' in P. Christesen en D.G. Kyle (eds), 133-145.
- Nijf, O. van 2001. 'Local Heroes. Athletics, festivals and elite self-fashioning in the Roman East', in S. Goldhill (ed.), *Being Greek under Rome. Cultural identity, the Second Sophistic and the development of empire*, Cambridge, 306-334.
- Nijf, O. van 2004. 'Athletics and *Paideia*. Festivals and Physical Education in the world of the Second Sophistic', in B.E. Borg (ed.), *Paideia: The world of the Second Sophistic*, Berlijn en New York, 203-227.
- Nijf, O. van 2021. 'Saxa Loquuntur. Bibliografisch en heuristisch overzicht', *Lampas* 54, 161-171.
- Pleket, H.W. 1974. 'Zur Soziologie des antiken Sports', *Mededelingen van het Nederlands Instituut te Rome* 36, 57-87.
- Pritchard, D.M. 2013. *Sport, Democracy and War in Classical Athens*, Cambridge.
- Remijsen, S. 2015. *The End of Greek Athletics*, Cambridge.
- Remijsen, S. 2019. 'Only Greeks at the Olympics? Reconsidering the rule against non-Greeks at 'Panhellenic' Games', *Classica et Mediaevalia* 67, 1-61.
- Remijsen, S. 2020. 'The Surprisingly Long History of the Olympics of Antioch (AD 212-520)', *Syria* 97.
- Robert, L. 1984. 'Discours d'ouverture', *Actes du VIIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine, 3-9 Octobre 1982*, Athene, 35-45.
- Scharff, S. 2019. *The Very First of the Citizens'. Agonistic cultures and the self-presentation of Hellenistic athletes*, ongepubliceerd *Habilitationsschrift*, Mannheim.
- Sinn, U. 2004. *Das antike Olympia. Götter, Spiel und Kunst*, München.
- Stavrianopoulou, E. 2013. 'Hellenistic World(s) and the Elusive Concept of Greekness', in E. Stavrianopoulou (ed.), *Shifting Social Imaginaries in the Hellenistic Period. Narrations, practices, and images*, Leiden, 177-205.
- Völling, T. 2018. *Olympia in der früh-byzantinischer Zeit. Siedlung – Landwirtschaftliches Gerät – Grabfunde – Spolienmauer* (Olympische Forschungen 34), Berlijn.

- Wallner, C. 1997. *Soldatenkaiser und Sport* (Grazer Altertumskundliche Studien 4), Frankfurt am Main.
- Weiler, I. 1985-1986. 'Der "Niedergang" und das Ende der antiken Olympischen Spiele in der Forschung', *Grazer Beiträge* 12-13, 235-263.
- Weiler, I. 2004. 'Theodosius I. und die Olympischen Spiele', *Nikephoros* 17, 53-75.
- Wiemer, H.-U. 2011. 'Von der Bürgerschule zum aristokratischen Klub? Die athetische Ephebie in der römischen Kaiserzeit', *Chiron* 41, 487-537.
- Young, D.C. 1984. *The Olympic Myth of Greek Amateur Athletics*, Chicago.
- Young, D.C. 1996. *The Modern Olympics. A struggle for revival*, Baltimore.
- Zoumbaki, S.B. 2001. *Elis und Olympia in der Kaiserzeit. Das Leben einer Gesellschaft zwischen Stadt und Heiligtum auf prosopographischer Grundlage* (Meletemata 32), Athene.

Over de auteur

Sofie Remijnsen is universitair docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze heeft een ruime interesse in de sociale en culturele geschiedenis van de hellenistische periode tot en met de Late Oudheid, en doet onderzoek naar thema's zoals de maatschappelijke rol van sport en de omgang met tijd in het dagelijks leven. In 2015 publiceerde ze de monografie *The End of Greek Athletics in Late Antiquity*.